

Linné, apostlarna och de utrikes forskningsresorna

Kenneth
Nyberg

Ett av de märkligare kapitlen i det internationella 1700-talets historia är berättelsen om Carl von Linnés »apostlar», den grupp studenter som under några decennier bereste stora delar av världen på jakt efter växter och andra naturalier. När vi talar om resor bortom Europa och originalskildringar på svenska av sådana resor under seklet intar dessa apostlar en särställning; praktiskt taget alla svenskar som vid denna tid färdades till andra världsdelar och sedan berättade om det i tryck var elever till Linné. Det vore inte heller alltför djärvt att hävda, att apostlarna och deras långväga expeditioner har spelat en betydande roll för det intresse som deras lärares namn har väckt genom åren. När 300-årsjubileet av Linnés födelse firas 2007 kommer de resande lärjungarna utan tvivel att ägnas mycket uppmärksamhet i olika sammanhang.¹

Litteraturen om Linné och kretsen kring honom är vid det här laget omfattande och många värdefulla bidrag har gjorts till förståelsen av apostlarnas resor. Det tycks dock inte finnas något försök till samlad diskussion om dessa resor och motiven till dem ur ett allmänhistoriskt perspektiv. Det är en sådan ansats som görs i det följande, och det bör betonas att det är just en ansats; inte bara litteraturen är vidsträckt utan även källmaterialet är rikligt. Vad jag försöker göra är dels att summera och analysera några centrala och återkommande drag i historieskrivningen kring apostlarna, dels att relatera en kritisk diskussion om dessa drag till några valda källor som kan komplettera vår förståelse av resorna. Dessa nedslag är i första hand koncentrerade till Linné själv och tre av lärjungarna i den tidiga kärntruppen av apostlar under åren kring 1750: Pehr Kalm, Pehr Osbeck och Pehr Löfling. Även när det gäller litteraturen kan det givetvis inte bli fråga om någon heltäckande behandling, utan jag nöjer mig med att ta upp några av de mer inflytelserika och intressanta arbeten som på olika sätt har berört apostlarnas resor och motiven till dem.

Vilka var apostlarna?

Uttrycket »Linnés apostlar» är vedertaget men inte oproblematiskt. Dels innebär termen i sig i viss mån en given tolkning av hur de resor skall förstås som sammanfattas under denna etikett, dels är ordets betydelse allt annat än exakt eftersom det har använts på olika sätt i olika sammanhang. Ändå är det svårt att helt undvika apostlabegreppet, då det är etablerat och diskussionerna om dess innebörd kan bidra till förståelsen av det linneanska resandet. Med apostlar menas alltså i det följande de studenter till Linné som under hans livstid gjorde utrikes forskningsresor, huvudsakligen bortom Europas gränser. Med denna lite lösliga definition ringar vi in en grupp om uppåt tjugo unga män som mellan 1746 och 1779 gjorde naturalhistoriska resor av varierande längd och tidsrymd, alltifrån ett par månader upp till ett helt årtionde.

Det var Linné själv som introducerade ordet »apostlar» för att beteckna sina resande lärjungar. Såvitt bekant skedde det första gången runt 1750, då Linné ställde samman en lista över dessa studenter och hur de hade täckt in världen under de resor som deras lärare hade sänt ut dem på. I tryckta versioner av denna lista, så i företalet till den världsomspännande floran *Species plantarum* (1753) kallades resenärerna »disciplar», bokstavligen lärjungar. Detta var det ord som oftast användes om en professors studenter vid denna tid och som Linné själv också flitigt nyttjade om alla sina elever, såväl de framstående som de mindre bemärkta. I de otryckta självbiografiska anteckningar som han dikterade för lärjungen Pehr Löfling i början av 1750-talet kallades dock de studenter som då var ute på resa för apostlar.²

För Linné hade denna term en mycket specifik innebörd. Han uppfattade sig som en »reformatör» av botaniken, någon som med modernt språkbruk inte bara hade reformerat utan revolutionerat hela den botaniska vetenskapen på egen hand. Ja, det var än större än så framhåller Sten Lindroth, för »vad Linné hade att bjuda världen var inte en samling vetenskapliga upptäckter utan snarare en frälsningslära, som alla måste underkasta sig. Dess innehåll var sexualsystemet och dogmerna i *Philosophia botanica*. Linné framträder i dessa sammanhang som religionsstiftare, grundaren av en kämpande kyrka med bekännare, martyrer och apostlar. Det fanns, som vi sett, en 'rätt' lära i botaniken och en kättersk.»³ Mot denna bakgrund var de resande lärjungarna »apostlar i bokstavigaste mening, och Linné väntade att de skulle sprida ljuset från Uppsala över världen.»⁴ För Linné var alltså apostlarna ett verktyg i hans eget arbete och deras uppdrag var dubbelt: dels att sprida hans nya botanik bland de lärda i Europa, dels att bidra till det empiriska stödet för denna botanik genom insamling av växtmaterial i andra världsdelar.

I någon mån är det oundvikligt att hela detta synsätt på resorna, deras bakgrund och drivkrafter, ligger i själva begreppet »apostlar», vilket man bör vara medveten om

när man använder det. Ändå har det en praktisk användning, nämligen som beteckning på just den grupp av Linné-lärjungar som gjorde utrikes forskningsresor. Den distinktionen är i vissa lägen viktig eftersom det också förekom andra former av resande i den linneanska kretsen: europeiska studieresor, inrikes forskningsresor, botaniska exkursioner och så vidare. Detta större sammanhang av resande i olika former kan vi inte gå in närmare på här, men det är viktigt att vara medveten om det när man diskuterar apostlarnas resor.⁵

I europeiskt perspektiv var 1700-talet något av en genombrottstid för det långväga resandet och för en ny typ av reseskildringar vilka syftade till att både informera och underhålla. Självfallet var resande över långa avstånd, även till främmande världsdelar, inget nytt men det blev nu på modet som aldrig förr. Det gällde inte minst resor i forskningssyfte; som Jakob Christensson har skrivit var 1700-talet »den vetenskapliga resans århundrade *par préférence*». Redan tidigare hade resande betraktats som en viktig väg till kunskap, men då handlade det om den apodemiska tradition som hade till mål att för individen möjliggöra maximalt tillägnande av kunskap om det redan välbekanta under bildnings- och studieresor i Europa. Nu kom istället resan att användas för att skaffa kunskap om det dittills okända, som en central metod för forskning i egentlig mening. Med Sverker Sörlins ord »scientiserades» eller vetenskapliggjordes resandet och fick en viktig roll inom det snabbt expanderande området naturalhistoria, det fält inom vilket Linné och apostlarna verkade.⁶

En intressant diskussion som tyvärr inte kan behandlas närmare här är i vilken utsträckning linneanerna inspirerade andra länders forskningsresande genom sina expeditioner eller »bara» deltog i en mer allmän utveckling. Helt klart är dock att den typ av resor som apostlarna genomförde i sig inte var unika för Sverige – tvärtom var det en verksamhet som i skiftande grad förekom i en lång rad europeiska länder vid denna tid.

Apostlarnas resor i historieskrivningen

Den naturliga utgångspunkten för varje diskussion om det linneanska resandet är den så kallade Linnéforskningen, en tradition som rör sig i gränslandet mellan botanik, idéhistoria och biografisk forskning. Det är också en tradition som befinner sig på gränsen mellan akademisk forskning och populärvetenskap. Många verk av traditionell historievetenskaplig karaktär på området innehåller hänvisningar inte bara till andra akademiska arbeten utan också till mer populärt hållna framställningar, och vice versa.

Linnéforskningen har sin bas i *Svenska Linnésällskapets årsskrift (SLÅ)*. Dess fokus har under lång tid legat på Linné som person och som vetenskapsman, samt de människor

och miljöer vilka på olika sätt spelat en roll för honom eller hans gärning. Själva utgångspunkten för forskningsfältet har varit och är Linnés historiska betydelse, och det är denna betydelse som motiverat intresset för de sakförhållanden, personer och platser som i sin tur kunnat knytas till honom. Följden har ofta (men inte alltid) blivit en inriktning på att utreda olika detaljfrågor vilka inte direkt kopplas till mer teoretiskt orienterade frågeställningar eller större historiska sammanhang, utom möjligen de renodlat vetenskapshistoriska. Den moderna Linnéforskningen i denna mening växte fram under decennierna kring sekelskiftet 1900, med Linnéjubileet 1907 som en första kulmen; fyra år tidigare hade Thore Magnus Fries publicerat sin stora biografi *Linné. En lefnadsteckning*, vilken fortfarande anses vara ett standardverk.

Som Sten Lindroth har framhållit präglades Linnéforskningen länge av ett andaktsfullt och idealiserande förhållande till sitt huvudföremål, ett förhållande som inte medgav kritisk granskning eller negativa inslag. Olle Franzén har visat hur en romantiserad bild av Linné som den blide Blomsterfursten och ungdomens vän började byggas upp redan i slutet av 1700-talet och under 1800-talets första hälft, och hur denna bild mobiliserades på bred front till 200-årsjubileet av Linnés födelse 1907. Ett sekel tidigare hade hundraårsdagen knappt högtidlighållits alls, men tvåhundraårsminnet firades under enorm uppmärksamhet och med en mängd publikationer. Något senare, 1917, bildades Svenska Linnésällskapet och därmed fick Linnéforskningen stadga och form.⁷

Franzén menar att yran kring jubileet 1907 kan ha varit ett av uttrycken för en reaktion i nationalistisk riktning efter unionsupplösningen ett par år tidigare. Ända sedan dess har ett grundtema i forskningen kring Linné och hans lärjungar, inte minst den som handlat om deras resor, varit ett tydligt nationellt svenskt perspektiv. Över huvud taget är det befogat att se just känslan av en nationell stolthet över Linnés betydelse, alltså den prestige och »ära» han genom sin storhet har förlänat sitt hemland, som en huvudsaklig drivkraft bakom den svenska Linnéforskningen ganska långt fram i tiden. Ett tidigt men tydligt exempel på det är när Fries i sin stora biografi avslutar det åttio sidor långa avsnittet om Linné som lärare genom att citera sin far, Elias Fries:

Hvad Gustaf II Adolf och hans hjelteskara i politiskt afseende var för Sverige, blef Linné och hans lärjungar för naturvetenskapen. Hvarje folk, som uppträdt i verldshistorien, har haft sin hjelteålder; hvarje vetenskap, som vunnit högre utveckling, sin riddartid. För botaniken är denna det Linnéanska tidehvarvet [...].⁸

Liknelsen mellan linneanerna och Gustav II Adolf var inte en slump. Det har genom åren varit vanligt att peka på Linnés betydelse för Sverige i den övergångsperiod då han levde, tiden efter det att landet förlorat sin stormaktsställning och sökte efter nya vägar att säkra sin position som en framstående nation. I ett efterhandsperspektiv där just

fredlighet ofta hävdats vara ett kännetecknande »svenskt» drag, betonas att Linnés och hans lärjungars arbete var lika mycket värt som – eller moraliskt sett kanske till och med mer värdefullt än – krigisk ära och militär styrka.

Men inte bara i ett efterhandsperspektiv, för redan Linné själv hade argumenterat på ett liknande sätt; gång på gång framhöll han hur hans nya och revolutionerande vetenskap skulle skänka prestige åt Sverige i konkurrensen med andra länder. »Detta», skriver Sverker Sörlin, »är en förbisedd aspekt på Linnélärjungarnas resor. Förmodligen kan vi här – redan för 250 år sedan – se de första rötterna till ett drag i sverigebilden som vi känner igen: småstaten med ambitioner som vetenskaplig stormakt.»⁹ Det är ett drag som har fått ett starkt genomslag även i den senare Linnéforskningen, där det är ett centralt och återkommande motiv. När Sten Lindroth i mitten av 1960-talet skulle sammanfatta betydelsen av apostlarnas resor uttryckte han sig lite försiktigare än en gång Elias Fries, men grundtanken är likartad: »Kring 1700-talets mitt intog vårt land några år en rangplats som forskningsresande nation. Linnés lärjungar genomkorsade världen.»¹⁰

Det finns också i svensk tradition en tendens att förstå det svenska naturalhistoriska utforskandet av världen som ett direkt svar på den samtida europeiska expansionen. Författaren och botanikern Sten Selander gav uttryck åt denna tankegång när han om de naturalhistoriska upptäcktsresorna under 1700-talet skrev att »det var svenskar som kallats att göra denna erövring. Att en botanist och zoolog skulle vara svensk tycktes vid denna tid lika självklart som senare att en sjukgymnast måste vara det.»¹¹ Inte sällan antyds eller hävdas det också att denna typ av erövring var på något sätt noblare, mer human eller helt enkelt »bättre» än den råa kolonialism som andra europeiska länder ägnade sig åt (men som ju även Sverige njöt frukterna av). Sålunda framhålls det att Linnés lärjungar var kritiska mot slaveri, rasism och omänsklig behandling av lokalbefolkningen i de områden de bereste ute i världen.¹²

I Linnéforskningen är apostlarnas resor ett viktigt tema vilket ses som centralt för Linnés liv och verksamhet – inte minst kanske just för att det gav bådadera den internationella dimension och den nationella prestige som vi nyss har berört. Thore Magnus Fries, som redan han i vissa avseenden strävade efter att nyansera en alltför romantiserad bild av Linné, gav en ganska entydigt positiv inramning åt såväl resandet som förhållandet mellan Linné och hans apostlar. Överlag framställs Linné som en idealisk lärare, något som de flesta senare författare också tycks vara överens om. Skildringen av relationen till lärjungarna präglas genomgående av idyll och ömsesidig tillgivenhet, och det talas om »känslor af vördnad, kärlek och tacksamhet».¹³ I synnerhet gällde detta den lilla kretsen av mer närstående studenter, en »elitkår» som Fries kallar dem, »på hvars medlemmar [Linné] slösade faderliga omsorger, så i ett som annat afseende.» Han fortsätter:

I främsta rummet drages härvid blicken nästan oemotståndligt till den flock af unga män, som, sporrade af Linnés skildringar af naturförhållandena i främmande länder samt hans förutsägelser om det myckna nya och märkvärdiga, som där vore att upptäcka, med gladt mod och brinnande ifver begäfvio sig på färder till fjärrbelägna länder. Besinnar man de stora faror och besvärligheter, som den tiden voro förenade med sådana företag, och de ringa ekonomiska hjälpmedel, som därtill kunde hopskrapas, kan man ej annat än häpna öfver den mängd forskningsfärder, som den tiden utgingo från vårt lilla, från sin stormaktsställning nyligen störta land.¹⁴

Citatet är intressant för att vi där ser hur apostlarna direkt kopplas till tanken om hur Sverige genom vetenskapliga bragder återupprättar den prestige som förlorats med stormaktsställningen. Men vi får också en tydlig bild av vilka som utför dessa bragder: unga män som villigt – ja »med glatt mod och brinnande iver» – gav sig ut på farliga resor under knappa ekonomiska omständigheter. Deras drivkraft var inspirationen från Linné och lusten att finna »nya och märkvärdiga» ting, en grundvetenskaplig nyfikenhet som var så stor att den övervann farhågor och tveksamhet.

Det var inte hos Fries som den idealiserade och nationellt färgade bilden av apostlarna grundlades, men det var här den först sammanfattades och, om man så vill, kodifierades. I många år framöver skulle Linnéforskningen följa dessa linjer, klarlägga oklarheter i de faktiska detaljerna kring apostlarnas resor eller göra mindre korrigeringar i enskilda fall utan att ändra något i grundtolkningen: Linné var den tillgivne läraren som skickade ut offervilliga unga män i vetenskapens tjänst, och trots att flera »ledo under sina färder martyrdöden» (Fries) fanns det ständigt fler som stod beredda att ge sig iväg. På så sätt fortsatte apostlarnas resor ytterligare några decennier.¹⁵

Den bild som Fries dragit upp finns även i stor utsträckning hos Sten Selander, som i slutet av 1930-talet skrev en serie tidningsartiklar (senare utgivna i bokform) om några av apostlarna: Peter Forsskål, Carl Peter Thunberg och Anders Sparrman. Efter att ha kommenterat det tragiska faktum att så många av Linnés resande lärjungar dog, talar Selander om »det stora epos av skapar- och upptäckarglädje, av äventyrslust och naiv, poetisk hänförelse över naturens under, som är berättelsen om Linnés apostlar. De var inga nedsuttna kammarlärde, de var pojkar ute på ett stort och farligt äventyr.» I en mening finns alltså den romantiska bilden kvar, men den har också förändrats, förskjutits, på ett intressant sätt. Det är inte längre offret, martyrskapet som står i centrum utan äventyret – det exotiska, det främmande och farliga i meningen »spännande». Men svenskar, det var apostlarna fortfarande, och som sådana »sannerligen landsmän som vi kan vara stolta över».¹⁶

Styrkan i den mer allmänna tendensen att romantisera förhållandet mellan Linné och lärjungarna framgår om vi återvänder till Sten Lindroth, som ju bidrog så verksamt till att nyansera bilden av Linné och att granska honom kritiskt. Även han betonar de starka banden mellan Linné och hans lärjungar: »De unga adepterna solade sig i hans

glans, han älskade dem och de honom.» Han öste beröm över dem och han »snilleförklarar dem på löpande band.» Visserligen understryker också Lindroth att läraren krävde något i gengäld av sina studenter: lojalitet och vetenskaplig rättroghet.¹⁷ Trots undantag och reservationer i individuella fall är det påfallande att Lindroth, liksom Fries och Selander före honom, ofta frammanar en homogen bild av lärjungarna som grupp; med något enstaka undantag kan man uttala sig generellt om deras förhållande till Linné. Och detta förhållande var, i någon mening, helt och hållet byggt på ömsesidig lojalitet och tillgivenhet. När dessa band bröts, exempelvis genom att lärjungarna uppträdde alltför självständigt gentemot sin lärare, skildras det närmast som ett familjedrama, en avvikelse från den förväntade trofastheten. Denna syn på relationen mellan Linné och lärjungarna genomsyrade länge mycket av Linnéforskningen.

Från de sista decennierna av 1900-talet finns dock tendenser till en mer nyanserad bild, där man försöker visa på skillnaderna mellan olika apostlar och skiftningarna inom den till synes så homogena lärjungegruppen. Ett sådant exempel är Hansen och Fox Maules uppsats om Pehr Osbeck från 1973. Författarna diskuterar där utifrån bevarade brev det personliga förhållandet mellan Linné och Osbeck och hävdar att det var betydligt mer familjärt än mellan exempelvis Linné och Pehr Kalm. På ett mer principiellt plan har Bengt Jonsell senare betonat vikten av att inte betrakta apostlarna som en homogen grupp. Visserligen är det riktigt att »de resande apostlarna [...] kan sägas inkarnera, eller definitionsmässigt tillhöra, den linneanska traditionen. Dessa resenärer var dock självständiga personligheter och, fast i högst varierande grad, originella, i några få fall banbrytande, vetenskapsmän».¹⁸ Sådana påpekanden till trots, har benägenheten att skildra apostlarna som en mer eller mindre enhetlig grupp visat sig livskraftig.

Parallellt med de sista årtiondenas ansatser till nyansering har det också vuxit fram en annan och mörkare bild av apostlarnas resor än den som skisserats hittills. Denna har i stor utsträckning utgått från frågan om vem som egentligen bar skulden till alla de offer resorna krävde. Flera av lärjungarna dog unga på sina forskningsfärder, andra (hävdas det) blev sinnessjuka eller återvände med bruten hälsa. Mer eller mindre uttalat har denna lite märkliga diskussion om skuld och ansvar kunnat förmärkas i litteraturen under en stor del av 1900-talet och på senare år definitivt kommit upp till ytan. På ett sätt är frågan vetenskapligt ointressant, men då den handlar om vem som egentligen var den drivande kraften bakom resorna kan den ändå vara värd att beakta.

Utgångspunkten för den kritik mot Linné som diskussionen handlar om, är att många av lärjungarna dog under sina forskningsresor. Inom Linnéforskningens huvudfåra tycks detta länge ha förbigåtts med tystnad, det noteras och beklagas i de enskilda fallen men diskuteras inte om dödsfallen, sjukdomarna och umbärandena var ett alltför högt pris att betala; hos tidiga författare som Fries tolkas dödsfallen i termer av martyrskap för vetenskapen och Linné. Inte desto mindre är det uppenbart att det finns en

medvetenhet om problemet, och kritiken mot Linné syns först indirekt, när de som är verksamma inom traditionen formulerar ett försvar.

Redan den annars positive Selander påpekade den höga dödligheten bland resenärerna i sin bok. Linnéforskaren Birger Strandell gjorde i början av 1980-talet en studie där han kom fram till att dödstalen inte var så mycket högre för apostlarna än för andra Linnélärjungar; han påpekade också att resenärerna var vuxna män som kunde fatta egna beslut utifrån sitt eget goda omdöme. Strandell konstaterade att det egentligen bara var två lärjungar, Forsskål och Löfling, som »säkert gick en för tidig död till mötes genom den resa de kom med på. Med organisationen av de resorna hade Linné intet att skaffa.» Slutligen framhöll han att de flesta av apostlarna trots allt klarade sig bra.¹⁹

Senare har dock Sverker Sörlin skrivit en artikel i *SLÅ* om just »Apostlarnas gärning: vetenskap och offervilja i Linnétidevarvet», där han konsekvent hävdar Linnés ansvar för alla dem som dog. Linné framställs som direkt manipulativ, en drivande kraft bakom resorna som kunde tillgodogöra sig resultaten medan lärjungarna fick betala priset. För att hålla lärjungarna igång också i de svåraste lägen »gjorde [Linné] smickret och lockelsen till sin egen genre, han tonade ner farorna, han utlovade ära och berömmelse till den ståndaktige. [— —] Lärjungarna reste, de reste och dog. Europa var det för det mesta Linné själv som underhöll med resultaten.»²⁰ Här sägs det alltså att lärjungarna inte offrade sig för vetenskapen, utan att de offrades av en lärare som drev ut dem på resa under mer eller mindre falska förespeglingar.

Detta perspektiv har nyligen utvecklats mer utförligt i Sverker Sörlins och Otto Fagerstedts bok *Linné och hans apostlar* (2004) och i något nedtonad form i TV-serien med samma namn. Boken är den första monografin som helt ägnas apostlarna och deras resor, och därför givetvis av stort intresse här. På flera sätt är det en märkvärdig volym, bland annat genom att den mellan sina pärmar förenar centrala teman ur den populärvetenskapliga Linnéforskningen med influenser från postkolonial teoribildning, vilket torde vara ganska unikt. I frågan om initiativet till resorna är perspektivet i både bok och TV-serie mycket konsekvent genomfört; fokus ligger i hög grad på Linnés ansvar för det pris lärjungarna fick betala, och apostlarnas resor skildras som ett sammanhållet och centraliserat projekt under lärarens personliga kontroll. I ännu högre utsträckning än i Linnéforskningens idealiserande tradition framhålls alltså här Linnés direkt drivande roll till apostlarnas resor, men nu betraktat i ett avgjort kritiskt ljus. Resorna ingick enligt denna tolkning i en planerad kartläggning av världens alla växter dirigerad av Linné, som för detta syfte utnyttjade sina unga lärjungar. En stor del av framställningen kretsar därför kring frågan om Linnés skuld och ansvar.²¹

En på sitt sätt än starkare kontrast till den gamla idylliseringen av Linnélärjungarnas resor står Lisbet Koerner för med sin biografi *Linnaeus: Nature and Nation* (1999). Koerner menar att Linné var engagerad i sina studenter men aldrig blev

deras vän, delvis för att han alltid såg deras arbete som en del av sitt eget, något bara han själv skulle få äran av. De å sin sida övergav honom så snart de fick chansen, så gjorde Pehr Kalm och, särskilt smärtsamt, Daniel Solander.²² Koerner fortsätter:

Yet Linnaeus loved his students. He acted toward them like a father, which is to say, dysfunctionally. His paternal love was shot through with a demand for recognition of his authority and an open ambivalence [...]. His students, in turn, avoided, rejected, and sometimes hated him. They all sought to escape him.²³

På flera sätt är detta den absoluta motpolen till den harmoniska bild som Fries målade upp ett knappt sekel tidigare. Koerners framställning är värdefull genom att hon lyfter fram att det var ur Linnés perspektiv som apostlarnas resor var en del av hans eget vetenskapliga arbete; resenärerna själva hade inte nödvändigtvis hade samma uppfattning. Ändå är det påfallande hur Koerner på sitt sätt, liksom så många andra av de texter som här har diskuterats, är utpräglad normativ och personcentrerad. Ännu idag handlar mycket i Linnéforskningen om att försöka bestämma vem som var skyldig eller oskyldig, vem som var offer eller förövre i den linneanska kretsen. På ett plan är personcentreringen begriplig, vi rör oss här med en ganska begränsad krets av individer och det är då lätt att hamna i diskussioner om personkemi och andra svårbestämda faktorer. Samtidigt är det givetvis problematiskt att reducera hela gruppen av lärjungar till ett homogent block som »älskade» eller »hatade» Linné.

Linnés perspektiv på resorna

Som vi sett har uppfattningen om apostlarnas resor skiftat genom åren. Ett återkommande drag i såväl den lite äldre, romantiska bilden av förhållandet mellan Linné och lärjungarna som den nyare och mer kritiska hållningen, är betoningen av Linnés roll som den drivande bakom resorna. I någon mening är det också så att oavsett värdering är perspektivet alltid Linnés eget, det vill säga apostlarna skildras utifrån sin relation till Linné snarare än situationen i sig eller »sina egna villkor». Antingen är de sin lärares lojala elever som villigt utför de uppdrag han tilldelar dem, eller också är de hjälplösa offer för samme lärares manipulationer. I båda fallen är det Linné som är den agerande, hans vilja de utför, hans instruktioner de fullföljer. Föreställningen om resorna som ett sammanhållet och av Linne dirigerat projekt är också starkt närvarande i snart sagt all forskning på området.

Självfallet kan det vara så att denna uppfattning är riktig, men det är slående att den så väl överensstämmer med Linnés egen syn på sin roll i apostlarnas resor. Det är troligen ingen tillfällighet, eftersom det material som de flesta forskare använder är skrif-

ter av Linnés hand eller de brev lärjungarna skrev till honom. I båda fallen finns en tendens att framhäva Linnés roll i relation till apostlarna, vilka stod i beroendeställning till honom. I den mån de själva hade en aktiv roll i upptakten till sina resor eller drevs av egna motiv och syften framkommer dessa bara fragmentariskt i de källor som forskningen återkommer till: Linnés arbeten och hans brevväxling. Det är alltså nödvändigt att dels vara uppmärksam i läsningen av dessa källor, dels försöka ta tillvara det övriga material som finns.

Över huvud taget tycks det bara i förbigående ha noterats i vilken grad Linné själv var den som lade grunden till den senare historieskrivningen om lärjungarnas resor. Det är väl känt att mycket av källmaterialet till hans egen livshistoria kommer från självbiografiska anteckningar och andra skrifter där han givit en dramatiserad och friserad bild av sitt liv. På senare år har man därför behandlat detta material med försiktighet och varit medveten om att mycket av den traditionella idealiserade Linnébilden faktiskt ytterst härstammar från honom själv. Mindre uppmärksammat är att också mycket av det vi idag antar om apostlarna och deras resor ytterst kommer ur hans penna. Det gäller inte minst den långlivade romantiska bilden av lärjungarna som en hängiven skara trogna elever samlade runt den välvillige, faderlige läraren.

Mot denna bakgrund kan det vara befogat att mer renodlat sammanfatta det vi kan kalla »Linnés perspektiv» på apostlarnas resor. Han förmedlade mycket konsekvent en bild av dessa resor som planerade och organiserade av honom själv, och som redan antytts uppfattade han dem som ett led i sin egen verksamhet. En lämplig utgångspunkt kan vara ett memorial till ständerna från 1761 där Linné försöker sammanfatta sin livsgärning. Här utvecklar han med full kraft de olika sidorna av sin vetenskapliga storhet och konstaterar i en närmast klagande ton att han »måst hafwa mine elever till de aflägsnaste orter på jordklotet, fast jag haft för dem intet understöd af publico, om jag ej kunnat utbedia mig ett litet stipendium academicum.» I denna summering av sin insats väljer Linné också att inkludera Hasselquists och Löflings postumt utgivna reseskildringar, som han redigerat men vars grundmaterial skrivits av lärjungarna, i listan över sina egna böcker. Det är belysande för hans uppfattning av apostlarnas arbete.²⁴

Samtidigt kastade apostlarnas resor på ett mer allmänt plan ett fördelaktigt ljus på honom som lärare. Det kan inte råda något tvivel om att detta var en viktig sida av de resande lärjungarnas betydelse för Linné. Över huvud taget måste det understrykas i hur hög grad han utnyttjade dem för att konstruera bilden av den store Linné, den banbrytande reformatorn av hela den botaniska vetenskapen. Att vara omgiven av en hängiven skara unga män, skolade och drillade av honom själv i hans »nya» botanik och sedan utskickade till jordens alla hörn för att skörda nya resultat för denna botanik – denna bild visade på Linnés storhet och ökade strålglansen kring hans namn. Det var också en bild som han systematiskt frammanade i sina verk, inte minst i *Species plantarum* (1753)

där han i företalet placerar sitt eget namn överst som den främste i botaniken, sedan sina resande lärjungar (Kalm, Osbeck, Hasselquist och Löfving) och först därefter de andra ledande botanikerna i Europa.²⁵

I detta sammanhang blir apostlabegreppet åter aktuellt. Som tidigare nämnts var det Linné själv som började använda uttrycket om sina resande lärjungar, även om det i skrift faktiskt bara förekommer ett fåtal gånger och då under det tidiga 1750-talet, just när den första vägen av resor nådde sin höjdpunkt. Det kan vara på sin plats att citera ur de (då ännu otryckta) självbiografiska anteckningar där uttrycket först användes:

1750 blifwer Linnæus anmodad af Spanska Ministren på sin Konungs wägnar at skaffa en Botanicus at resa öfwer Spanien, hwar till Linnæus nämner sin bästa då warande Discipel Löfving, som bortreste om wären; således hade Linnæus sine apostlar öfwer hela wärlden.

America	Kalm. rediit 1751
Asia	Osbeck (före honom Ternström) rediit 1752.
Africa	Hasselquist. moritur Smyrnæ 1752.
Europa aust.	Löfving abiit 1751.
— boreal.	Montin, Hagström 1749.
— Gotland	Bergius 1752 impensis Tessin.
— Wgothia	Tidstroem 1752 cum Gref Tessin. ²⁶

Här ser vi för övrigt hur Linné ställer upp Tidström som rest till Västergötland och Bergius som utforskat Gotland sida vid sida med de apostlar som gjort expeditioner till Kina och Sydamerika. Det visar att någon fast gränsdragning mellan »inrikes» och »utrikes» resor inte fanns hos Linné, utan att det var resans forskningssyfte som var det viktiga.

Dessa passager ur Linnés självbiografier är de enda där han vederligen använt begreppet »apostlar» i skrift, därtill i texter som aldrig utgavs i samtiden utan var avsedda att bilda underlag för minnesrunor efter hans död.²⁷ Troligen nyttjade dock Linné termen muntligt i olika sammanhang, för åtminstone två av hans lärjungar använde det i brev till Linné och varandra just under 1750-talets första år. Kalm talade vid flera tillfällen om sina egna studenter som sina »apostlar» (en användning av ordet som Linné måste ha varit tveksam till), och Löfving inledde ett brev till Fredric Hasselquist i december 1750 med att hälsa honom som »Botaniska Aposteln». Längre fram i samma brev berättade Löfving om en annan students förhoppningar att uppnå samma värdighet och han hade också egna planer på att »få mig en Apostels Syssla med ock besöka en fremmande werld.»²⁸

Linnés vision om apostlarna och deras uppgift handlade emellertid inte bara om begreppet utan också om vad som lades in i det. En tendens i Linnés skrifter, offentliga som privata, var att skapa en idealiserad bild av hur forskningsresorna gestaltade sig

och vad de erbjöd resenären.²⁹ Det gällde inte minst framställningen av förhållandet mellan läraren och hans apostlar, och även här är Löfling ett gott exempel. I företalet till dennes postumt utgivna *Iter Hispanicum* (1758) skildrar Linné sin lärjunges liv och berättar hur Löfling som informator åt hans son »lefde med mig i största förtroende; ty han ägde en själ, ren som Gull». Sedan kommer en ofta citerad passage där Linné återger hur han sjuk i reumatism dikterat sin *Philosophia botanica* för Löfling: »Ty som jag i denna bok sökt innefatta kärnan af hela botaniken och Herr Lœfling aldrig efterlät at fråga mig efter det han ej förstod, blef han till slut så fast i grundsatserna, at jag kunde trotsa alla villo-andar i Floras rike, at ingen skulle göra honom til kättare.»³⁰

Här liksom i andra sammanhang ser vi hur Linné betraktar allt i ljuset av den stora »reformation» av botaniken som han själv gick i spetsen för. I kampen för denna nya fränsningslära fanns det kättare och rätttrogna, motståndare och allierade – och Löfling var en både lojal och rättrogen allierad. Helt obefogad är inte denna tolkning, för just Löfling är en av de lärjungar som i olika sammanhang, inte bara då han vänder sig till Linné eller skriver för offentligheten, aktivt missionerar för Linnés system och på ett självklart sätt agerar som utövare av och företrädare för det.³¹ Han anammade också fullt ut retoriken kring apostlarna (även om själva begreppet bara användes enstaka gånger) och bilden av dem som en hängiven, sammansvetsad grupp. I ett brev till Linné bedyrade han, helt enligt denna retorik: »Jag önskar intet högre än den tid, då jag får visa Hr Archiatern min vördnad derigenom, att hafva conserverat en titel, som är min största heder, nemligen den odödeliga att hafva varit en värdig, beständig och trogen Linnaei Discipel.»³²

I de brev från Löfling till Linné som publicerades i *Iter Hispanicum* (och alltså granskats och redigerats av Linné) framhåller Löfling genomgående sin tacksamhet och lycka över att ha uppfostrats och utbildats av Linné.³³ Även i Kalms brev till Linné är tonfallet ofta underdånigt och insmickrande, och även med hänsyn tagen till tidens skick i umgänget mellan personer med olika rang är det uppenbart att dessa lärjungar med skiftande framgång ansträngde sig att framhålla sin nära personliga relation till Linne. Sålunda talar Kalm om hur han som faderlös stackare haft turen att få både Sten Carl Bielke och Linné i faderns ställe, och hur lyckosam han är över att kunna kalla sig en Linnés lärjunge. Även hos andra apostlar, exempelvis Osbeck som tidigt förlorat sin far, var det vanligt att understryka hur Linné nu istället blivit som en far för dem. Till viss del var detta givetvis en form av artighetsuttryck, men ofta var det just till Linné och inte till andra inflytelserika gynnare som lärjungarna riktade dem.³⁴

Ett exempel på denna känslomässigt färgade skrivart kan vi se i ett brev från Kalm till Linné i december 1747. Där framhåller Kalm hur han önskar göra väl ifrån sig på resan

så at den kunde swara mot all den kärlek och ömhet, som I, min hulde Præceptor, mig bewist, och at Hr. Archiatern måtte kunna hafwa heder, om des discipel något nyttigt åstadkomme i den lärda werlden, men än mera för fäderneslandet [...]. Men om andre af Hr. Archiaterns disciplar öfwerträffa mig i skickelighet och annan insickt i naturkunnigheten, så skal dock iag twert emot öfwergå dem i kärlek, wördnad och högaktning mot min hulda Præceptor [...].³⁵

Om vi försöker sammanfatta de texter som citerats här framstår lärjungarnas resor som drivna av framför allt en lust till vetenskapen, en längtan att få tjäna fosterlandet och en djup hängivenhet mot Linné, deras store lärare. Utan tvivel var det också så, att många av lärjungarna verkligen såg på sina resor på detta sätt. Men det finns också exempel som tydligt bryter mot detta »offentliga» mönster och antyder tvekan, ovilja att ta de risker som resorna innebar och en känsla av tvång att ändå resa ut eftersom man inte hade något val. Än mer intressant är det att flera av lärjungarna i privata brev till varandra även diskuterar de meriter de trodde sig skaffa genom att göra en expedition och de karriärmöjligheter detta kunde öppna.

Resenärernas motiv

Om vi börjar med hur apostlarna generellt förhöll sig till resandet, kan vi först konstatera att det på den punkten fanns stora skillnader mellan dem. I exempelvis Pehr Kalms fall är det uppenbart att forskningsresor helt enkelt var hans största intresse, det han helst ägnade sig åt om han alls fick möjlighet. Innan han blev Linnés elev hade han också gjort flera resor inom och utom Sverige tillsammans med sin arbetsgivare Sten Carl Bielke.

När Kalm i brev till Linné från Philadelphia i december 1750 förklarar sig vara mycket ledsen över att snart behöva åka hem eftersom det finns så mycket kvar att upptäcka, beskriva och samla, säger det kanske inte så mycket; sådana beklaganden är vad konventionen kan tänkas kräva i detta läge, särskilt som Linné varit mycket aktiv i organiserandet av Kalms resa.³⁶ Men även sedan han blivit professor med en relativt trygg tillvaro, framkastar Kalm idéer om att återvända till Amerika för att fortsätta sin forskning. Han var till och med beredd att för den sakens skull låta prästviga sig, något han annars var mycket motvillig till. I brev till Linné från Åbo i februari 1753 talar han längtansfullt om Amerika och »den otaliga myckenhet af species, som ännu äro der quar, af mig ej sedda», och ber Linné om hjälp att fundera ut ett sätt att kunna återvända dit. Kalm försöker få med Linné på sin plan genom att locka med oändliga mängder nya frön och växter och försäkrar: »En och hvar kan se, at jag ej begär detta af girighet eller för commoditet: ty jag har här hemma alt bättre, och den profession jag har, är just mit Element; men kärlek til Natural-Historiens förbättring och opodlan är, som drifver

mig».37 I nästa brev erkänner han dock att det finns ännu ett motiv: »min lust för örter och naturalier har drifvit mig, och längtan efter namn hos efterverlden.»38 Viljan att skapa sig ett namn fanns alltså också hos lärjungarna som en drivkraft att utforska världen.

Även hos Löfling finns tanken på »ett namn hos eftervärlden», men också en intressant kluvenhet i hur han såg på och kände inför forskningsresandet. I breven till Linné och andra överordnade hemma i Sverige medan han vistades i Spanien förklarade han ofta hur angelägen han var att få resa vidare till Amerika, och visar då och då en viss otålighet inför att få komma iväg. Strax efter ankomsten till Madrid på hösten 1751 skrev han till Linné och berättade att premiärministern Carvajal gett honom »säkert hopp, at innan kårt äfven blifva sänd til America, at där också bese naturen, som otroligen fågnar mig.» Den följande tiden nämner Löfling då och då att han ännu inte fått säkert besked om den planerade amerikanska resan, men att han beslutat sig för att ge sig iväg om han får chansen.39 I ett brev till Abraham Bäck, Linnés nära vän och preses för Collegium medicum, från juli 1753 meddelar han så att resan med största sannolikhet kommer att bli av, och något högtidligt (men också med en antydning till tveksamhet) deklarerar han:

Nog ser jag ganska godt resans farlighet, men den nödvändighet jag står uti att lyda har öfvervunnit alla skäl, som kunna göras emot hennes värkställighet. Den hedern att gå på en jord, där ingen Naturalist förr trampat ett fjät, har gjort mig hopp, att få se en mängd vakra saker både till Natural historiens som *Materias medicas* förökning.40

I dessa brev är det alltså intresse och iver att få komma till Amerika som står i förgrunden, liksom viljan att få göra en insats för vetenskapen. När Löfling före resan till Spanien skrev till vännen Pehr Bierchén var tonfallet dock annorlunda; skillnaden i uttryckssätt är rentav anmärkningsvärd. Löfling skriver då apropå sin lön under Spanienresan: »Jag bör vara nögd, med det jag får, så länge man skal slepa sig fram, skulle jag sittja i ett stånd, att jag kunde påcka, nog är säkert, att jag antoge då ej någon resa. Men hvad kan jag göra då det redan slutit så mycket, att jag skal görat.» Visserligen är det här Spanien som diskuteras och inte Amerika, men en fortsättning till Sydamerika ingick redan på ett tidigt stadium i planerna från både spansk och svensk sida. Resan till Spanien bör alltså ha betraktats som ett steg på vägen till Amerika, som Löfling i breven till sina huvudmän säger sig längta så mycket efter. Det intryck som ges i citatet är emellertid att Spanienresan beslutats för honom av andra – främst då Linné, kan man anta – och att han inte hade något val.41

En annan resenär med kluvna känslor var Osbeck, tydligen mest på grund av de förhållanden han arbetat under på sin färd till Ostindien. När han återvände hem klagade han både muntligen och skriftligen över hur små möjligheter han som skeppspräst haft att bedriva forskning och hur befäl och andra ombord hånat honom för hans idoga samlade. Osbeck var inte särskilt angelägen om att ge sig iväg till Kina en andra gång, såvitt han inte fick bättre villkor för forskningsarbetet. I brev till Linné förklarade han rent ut att han egentligen inte ville resa, men eftersom han hade svårt att få någon tjänst i land skulle han kanske bli tvungen. Tanken var alltså att Osbeck skulle mönstra på som skeppspräst igen, men i sista stund ändrade han sig och avstod med hänvisning till sin dåliga hälsa. Ett år efter hemkomsten från Kina anställdes han som präst och botaniker hos greveparet Tessin, och någon mer expedition utanför Sveriges gränser blev det aldrig.⁴²

Som dessa exempel visar fanns det alltså ibland tveksamhet inför resandets risker och umbäranden hos apostlarna. Långtifrån alla gav sig iväg av lust och nyfikenhet enbart, utan bristen på alternativ spelade också in. Detta berodde på att många av resenärerna kom från förhållanden som gjorde att de måste meritiera sig för en framtida tjänst av något slag. Deras bakgrund var visserligen blandad och långtifrån alla kom från verkligt fattiga hem, men det var i princip ingen av dem som hade möjlighet att avstå från att arbeta för den egna försörjningen.⁴³ När vi betraktar Linnés apostlar och deras resor kan vi därför inte helt bortse från mer pragmatiska motiv för att göra en forskningsexpedition. Dels kunde det helt enkelt handla om att en sådan resa erbjöd en tids försörjning som annars inte hade varit möjlig – detta antyds av både Löflings och Osbecks exempel. Dels, och kanske än mer, handlade det om de möjligheter till framtida karriär som en resa kunde leda till.⁴⁴ Denna aspekt har redan nämnts i samband med Kalm, som skrev rakt ut att den som har tryggt sin försörjning är mindre motiverad att göra en forskningsresa än den som ännu inte gjort det.

Även Löfling tycks, trots vissa tveksamheter, ha varit väl medveten om de framtida möjligheter hans resa skulle kunna leda till. I ett av hans första resebrev till Linné, skrivet i Porto i Portugal, uttrycker han sig på ett sätt som antyder att han redan tidigt såg framför sig en publicering av sina brev och rapporter från Spanien (och senare Sydamerika).⁴⁵ Samma intryck ger ett brev till Linné från december 1751 där Löfling ber sin lärare att inte offentliggöra hans brev i Sverige eftersom det kan riskera hans Amerikaplaner. Han påpekar sedan att om dessa förverkligas och han kommer lyckligt hem blir han ändå känd i Sverige och har sedan »frihet, att tänka och tala om sanningen utan rädsla». Löfling ser alltså framför sig hur han vid en väl genomförd resa har skapat sig ett namn i Sverige – och kanske resten av Europa också.⁴⁶

Att Löfling hade fullt klart för sig vad en lyckad expedition till en lämplig del av världen kunde betyda i form av ära och berömmelse framgår av hans kommentar till den

resa som planerades för vännen Mårten Kähler. Han understryker vilken chans Kähler genom resan till Kap skulle få att skapa sig ett odödligt namn – men också ansvaret som nu vilade på honom och de risker det förde med sig om han skulle misslyckas:

Jag kan ej nog samt skatta mina fordna Camrater lyckliga, som igenom Mæcenaternas gunst få sådana tillfällen, at bli öfvade på resor, til deras egit största gagn, då de skola anträda längre resor.

Men Kählers lycka kan aldrig nog éstimeras. Den tjenst han fått, är ibland alla Floræ betjeningar af de hederligaste, och därhos den aldraidräktigaste för Vetenskapen. Han har nu i sin magt, at af alla nu levande Botanici tilvålla sig et af de främsta rummen; men af alla H. A. Disciplar har han tillfälle at ärhålla det första. Capska namnet är en för stor hederstitel, at den kan bli bärtglömd. Men aldrig kan han pardonneras, om han ej fullföljer sin skyldighet, och således står han i större fara för en neslig åminnelse, än annat folk på mindre lyckliga orter.⁴⁷

Av olika skäl blev det aldrig någon resa till södra Afrika för Kähler, som istället fick inrikta sig på Italien. När detta stod klart kommenterade Löfving återigen kamratens resplaner, och det med en sval artighet som utgör en mycket intressant kontrast till de tidigare utgjutelserna: »Vil han arbeta, nog får han skönt tillfälle at distinguera sig.» Helt uppenbart ansåg Löfving att Kählers chanser att utmärka sig kraftigt hade reducerats genom det nya målet för den tilltänkta resan.⁴⁸

Hos en del apostlar är det tydligt hur de inte bara hyste allmänna förhoppningar utan också planerade för en framtida akademisk karriär. Så var fallet med Pehr Kalm, som visserligen tycks ha uppskattat forskningsresan i sig mycket högt oavsett dess eventuella meritvärde. Men som Skottsberg har påpekat är det i Kalms brevväxling med Sten Carl Bielke i mitten av 1740-talet tre ämnen som ständigt återkommer: »förvärvandet av akademisk grad, någon längre utländsk resa och, när den väl var fullbordad, en lärostol i ekonomi».⁴⁹ Belysande är det också när Kalm i brev till Linné 1744 diskuterar en eventuell resa till Sydafrika; om denna resa blev av och han fick en professur i fysik (!) som då var ledig »hade iag då dubbel merite, hwarigenom framdeles än lättare kunde åstadkommas, det Hr. Professoren nämde om.» Vad han ville meritiera sig inför efter att redan ha fått en professur är oklart, men kanske siktade han på en lärostol i Uppsala.⁵⁰

Ett sätt att avläsa apostlarnas förväntningar på vad resorna skulle leda till, är att lite kort se på hur det gick med förväntningarna efter hemkomsten. Om vi håller oss kvar vid Kalm ett ögonblick står det klart att Amerikaresan kanske inte gav så mycket »merite» som han hade hoppats. Det framgår av ett brev till Linné i juli 1758, där Kalm meddelar att han i strid med egen böjelse låtit prästviga sig. Skälet till detta var möjligheterna att dryga ut inkomsten, vilket visat sig nödvändigt då »jag märkte, at jag aldrig fick det ringaste præmium eller upmuntran för mit besvär på mina utländska resor, på hvilcka jag likväl använde all min lön».⁵¹

En lärjunge som efter hemkomsten inte kunde fortsätta på den bana han förmod-

ligen hade tänkt sig var Pehr Osbeck. Han fick aldrig någon akademisk tjänst utan blev präst i Halland där han kom att framleva de resterande fyrtiofem åren av sitt liv. Osbeck upprätthöll genom åren en viss brevväxling med de lärda kretsarna i bland annat Uppsala och Stockholm, och i breven framgår ofta hans känslor av isolering och intellektuell ensamhet. När han skrev till Abraham Bäck 1761 konstaterade han en aning uppgivet eller kanske bittert: »Hvad curiosa skall en Halländning kunna skriva om, som bor uti Africanska sandmarkerna?»⁵² Långt senare klagade han i ett brev till Thunberg, som då blivit professor i Uppsala: »Jag sitter här i mörkret, wille gärna weta något nytt uti Historia literaria Hist. Nat. men våra tidningar innehålla ej sådana saker.»⁵³

Ytterligare en aspekt som här bara kan beröras i korthet men som är påfallande i både Linnés, lärjungarnas och andra intressenters efterlämnade skrifter, är betydelsen av de insamlade växtexemplaren och övriga naturalier. Att samla in detta material var ju ett huvudsyfte med resorna ur Linnés perspektiv, men det var också av stor vikt för lärjungarna själva. Inom det naturalhistoriska fält där de verkade spelade växtexemplar, särskilt då av ovanliga eller nyupptäckta arter, en central roll och det rådde hård konkurrens mellan de hemmavarande om de insamlingar som resenärerna gjort i avlägsna länder. Av Löflings brev hem framgår det att Eric Gustaf Lidbeck i Lund bad honom om en del av hans växter, på vilket Löfpling svarade att Uppsala måste komma i första hand.⁵⁴ I ett annat brev förklarar Löfpling för vännen Pehr Bierchén varför han gett växter till Peter Jonas Bergius och Mårten Kähler men inte till Bierchén; den senare hade ännu inte bestämt sig definitivt för att helhjärtat ägna sig åt botaniken och därför var Löfpling ovillig att ge honom sina dyrbara växter.⁵⁵

Samma bild av en »marknad» för insamlade växter och annat material bland naturalhistoriker, en marknad präglad av hård konkurrens, får vi hos Kalm. I ett brev till Linné från 1748 finns en ovanligt frank passage där han förklarar att om Linné inte såsom utlovat ger honom ett stort antal frön och växter, kommer han själv i sin tur inte att uppfylla sitt löfte att i framtiden skänka sin naturaliesamling till Åbo akademi: »Samma Petitum och hot afgår i dag til Hr. Vice Præsid. Bielke, at hålla sina löften». Kalm tillägger, liksom för att försvara sig: »girug är iag intet, beware mig St. Plukenet och Rajus derfore; men stor natural sambling wil iag skrapa ihop.»⁵⁶ Bland Linnés lärjungar var han knappast ensam om den ambitionen.

Sammanfattning

I den omfattande forskning som finns om Carl von Linné och hans långresande lärjungar, de så kallade apostlarna, är det ofta Linnés perspektiv och utgångspunkter som står

i centrum. Hans betydelse för apostlarnas forskningsresor betonas och när resenärerna själva kommer till tals sker det alltid i relation till deras lärare, eftersom det är deras koppling till honom som motiverar intresset för dem. En konsekvens av detta är att vi egentligen inte vet så mycket om hur resenärerna själva, apostlarna, såg på sina forskningsresor. Det jag har försökt göra är att med hjälp av några exempel problematisera och nyansera den uppfattning av drivkrafterna till resorna som finns sedan tidigare.

I stor utsträckning var det Linné själv som lade grunden till vår bild av apostlarna och deras forskningsresor. I sina verk lyfte han fram lärjungarnas stora insatser och uppoffringar för naturalhistorien, och i flera fall var det han som påbörjade historiedokumentationen om dem genom att redigera och ge ut deras efterlämnade manuskript och publicera minnesrunor över dem. I många avseenden har forskning och litterära framställningar om apostlarna ända sedan dess följt de linjer som Linné dragit upp, om också på lite olika sätt. Under lång tid utvecklades och fördjupades den romantiserade och idealiserade bild av historien som Linné själv förmedlade, medan försök på senare tid har gjorts att skapa direkta motbilder till denna version, motbilder som i varierande grad har präglats av ett uttalat maktperspektiv. Ett gemensamt drag för alla tolkningar är emellertid att Linnés roll som initiativtagare och organisatör av forskningsresorna konsekvent framhävs och att apostlarnas roll tonas ned.

Under 1700-talet var naturalhistorien ett fält under framväxt och då fick dess metoder, befordringssystem och värderingssystem allt fastare form. Apostlarnas resor, liksom i viss mån Linnés egna, var en viktig del av den utvecklingen. Genom resorna, som framför allt syftade till vetenskaplig utforskning av växtlighet och djurliv i avlägsna länder, strävade Linnés lärjungar inte bara efter att berika vetenskapen eller tjäna fosterlandet utan också efter att bygga upp meriter inför en framtida karriär inom naturalhistorien eller medicinen. I några fall är det också tydligt att man reste för att man helt enkelt inte hade några alternativa sätt att försörja sig.

På alla dessa punkter fanns det betydande skillnader mellan olika apostlar, och det är viktigt att påminna om att deras resor ägde rum under en period om mer än trettio år. Detta är i sig något som gör att förutsättningarna varierade. Inte desto mindre fanns det gemensamma nämnare, och Linné var utan tvivel en sådan – men kanske inte alltid i egenskap av organisatör utan lika ofta som förebild, inspirationskälla och, mer krasst, en inflytelserik personlig kontakt med många möjligheter i sin makt.

I Artikeln har författats inom det tvärvetenskapliga forskningsprojektet »Att lära och lära ut i vetenskapens tjänst – en studie av Linné och hans lärjungar», finansierat av Vetenskapsrådets utbildningsvetenskapliga kommitté. Inom detta projekt har jag särskilt samarbetat med Hanna Hodacs, som jag vill framföra ett varmt tack till för alla goda samtal och inspirerande diskussioner. Jag vill också tacka Helge Ax:son Johnsons stiftelse som finansierat en del av mina inledande litteraturstudier på området genom ett arbetsstipendium.

2 Elis Malmeström, »Självbiografiernas egenart», i Carl von Linné, *Vita Caroli Linnæi*, utg. Elis Malmeström och Arvid Hj. Ugglå, Stockholm 1957, s. 24.

3 Sten Lindroth, »Linné – legend och verklighet», *Lychnos* 1965–66, s. 113.

4 Lindroth 1965–66, s. 111.

5 En utförlig diskussion om det linneanska resandet tas upp i en bok redigerad av Hanna Hodacs och undertecknad, vilken planeras utkomma under 2006.

6 Charles L. Batten, *Pleasurable Instruction: Form and Convention in Eighteenth-Century Travel Literature*, Berkely 1978, passim; Jakob Christensson, *Konsten att resa. Essäer om lärda svenska resenärer*, Stockholm 2001, s. 32; Pär Eliasson, *Platsens blick. Vetenskapsakademien och den naturalhistoriska resan 1790–1840*, Umeå 1999, särskilt s. 11–13, 27–28, 38–44 och 51–58 (om apodemiken); och Sverker Sörlin, »Apostlarnas gärning. Vetenskap och offervilja i Linné-tidevarvet», i *Svenska Linnésällskapets årsskrift* 1990–91, s. 77–79 (citatet s. 79).

7 Lindroth 1965–66 och Olle Franzén, »Hur Linnébilden formades (1778–1850)», i *Svenska Linnésällskapets årsskrift* 1963, s. 5–41.

8 Th. M. Fries, *Linné. Lefnadsteckning*, Stockholm 1903, 2:86 (citat ur Elias Fries, *Botaniska utflygter* 3, 1864, s. 78).

9 Sörlin 1990–91, s. 83–84. Detta och många andra resonemang i Sörlins artikel återfinns även i Sverker Sörlin och Otto Fagerstedt, *Linné och hans apostlar*, Stockholm 2004; se mer om denna bok längre fram.

10 Sten Lindroth, *Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens historia 1739–1818* bd I, *Tiden intill Wargentins död (1783)*, Stockholm 1967, s. 630.

11 Sten Selander, *Linnélärjungar i främmande länder. Essayer*, Stockholm 1960, s. 20.

12 Se till exempel Selander 1960, s. 53–54 och 58–59 (om Thunberg) samt s. 79 (om Sparrman).

13 Fries 1903, 2:12 och 2:15.

14 Fries 1903, 2:26 (båda citaten).

15 Fries 1903, 2:26–71 (citatet 2:26).

16 Selander 1960, s. 21–22. Jfr även Rob. E. Fries, »De linneanska 'apostlarnas' resor. Kommentarer till en karta», i *Svenska Linnésällskapets årsskrift* 1950–51, s. 40.

17 Lindroth 1965–66, s. 110–111.

18 Carlo Hansen och Anne Fox Maule, »Pehr Osbeck's collections and Linnaeus's Species Plantarum (1753)», i *Botanical Journal of the Linnean Society* 1973, s. 211, och Bengt Jonzell, »Thunberg, Linné och det linneanska», i Bertil Nordenstam (red.), *Carl Peter Thunberg. Linnean, resenär, naturforskare 1743–1828*, Stockholm 1993, s. 41.

19 Selander 1960, s. 21, och Birger Strandell, »Linnés lärjungar. Varifrån kom de och vart tog de vägen?»

- i *Svenska Linnésällskapets årsskrift* 1979–81, s. 138 (citatet) och 142.
- 20 Sörlin 1990–91 *passim* (citaten s. 82–83).
- 21 Sörlin och Fagerstedt 2004. TV-serien visades i SVT i fyra delar i slutet av december 2004 och början av januari 2005.
- 22 Lisbet Koerner, *Linnaeus: Nature and Nation*, Cambridge och London 1999, s. 154–157.
- 23 Koerner 1999, s. 157.
- 24 *Bref och skrivelser af och till Carl von Linné* (hädanefter »BoS») I:1, Stockholm 1907, s. 35–37 (citatet s. 35).
- 25 Carl von Linné, *Species Plantarum* [1753], faksimilutgåva, London 1957–59, företalet (opag.).
- 26 Carl von Linné, *Vita Caroli Linnæi*, utg. Elis Malmeström och Arvid Hj. Uggla, Stockholm 1957, s. 122; jfr även s. 125.
- 27 I en senare självbiografi, nedtecknad en bit in på 1770-talet, finns en ny lista över resande lärjungar och då kallas dessa återigen »disciplar». (Linné 1957, s. 158–159.)
- 28 Pehr Kalm till Carl von Linné (egentligen Linnaeus), 6/4 och 28/12 1753 (BoS I:8, s. 97 och 103), och Pehr Löfling till Fredric Hasselquist, 11/12 1750, W 836, UUB.
- 29 Jfr Sörlins tolkning ovan av liknande passager, där han talar om hur Linné smickrar resenärerna och tonar ned riskerna med resorna.
- 30 Pehr Löfling, *Iter Hispanicum, eller Resa Til Spanska Länderna Uti Europa och America*, utg. Carl von Linné, Stockholm 1758, företalet, opag. 7–8 resp. 9.
- 31 Jfr Gunnar Eriksson, *Botanikens historia i Sverige intill år 1800*, Uppsala 1969, s. 249–250.
- 32 Pehr Löfling till Carl von Linné, 4/II 1751, citerat i Stig Rydén, *Pehr Löfling. En linnélärjunge i Spanien och Venezuela 1751–1756*, Stockholm 1965, s. 94–95.
- 33 Pehr Löfling till Carl von Linné, 28/12 1752 (Löfling 1758, s. 56).
- 34 Pehr Kalm till Carl von Linné, 13/I 1744 (BoS I:8, s. 4–5), och Pehr Osbeck till Carl von Linné, [12]/8 1752, återgivet i Anne Fox Maule och Carlo Hansen, »Linnés korrespondance med Pehr Osbeck 1750–1753. Med inledning og anmärkninger», i *Svenska Linnésällskapets årsskrift* 1972–1974, s. 98.
- 35 Pehr Kalm till Carl von Linné, 11/12 1747 (BoS I:8, s. 19).
- 36 Pehr Kalm till Carl von Linné, 5/12 1750 (BoS I:8, s. 59).
- 37 Pehr Kalm till Carl von Linné, 11/2 1753 (BoS I:8, s. 92–95, citaten s. 92 och 95).
- 38 Pehr Kalm till Carl von Linné, 6/4 1753 (BoS I:8, s. 98–99, citatet s. 99).
- 39 Pehr Löfling till Carl von Linné den 1/II 1751, 2/3 1752, 24/6 1753 och 2/7 1753 (Löfling 1758, s. 21 [citatet], 31, 71 och 74).
- 40 Pehr Löfling till Abraham Bäck, 30/7 1753, MS 27:70, Hagströmerbiblioteket, Karolinska institutet.
- 41 Pehr Löfling till Pehr Bierchén, 29/I 1751, citerat i Rydén 1965, s. 27.
- 42 Pehr Osbeck till Carl von Linné den 18/8, 10/10, 14/10, 28/10 och 18/11 1752 (Fox Maule och Hansen 1972–74, s. 101–102, 112, 114–115, 116 och 125).
- 43 Här vill jag tacka Adam von Schéele, Historiska institutionen i Göteborg, för hans värdefulla påpekanden om apostlarnas skiftande sociala bakgrund.

- 44 Jfr även Eliassons intressanta diskussion om resan som en karriärväg inom naturalhistorien i sent 1700-tal och tidigt 1800-tal (Eliasson 1999, s. 85–88).
- 45 Pehr Löfling till Carl von Linné, 27/7 1751 (Löfling 1758, s. 9).
- 46 Pehr Löfling till Carl von Linné, 16–17/12 1751, citerat i Rydén 1965, s. 97. Linné har utelämnat detta brev i sin utgåva av Löflings efterlämnade skrifter.
- 47 Pehr Löfling till Carl von Linné, 20/7 1752 (Löfling 1758, s. 46).
- 48 Pehr Löfling till Carl von Linné, 9/7 1753 (Löfling 1758, s. 79).
- 49 Carl Skottsberg, Pehr Kalm. *Levnadsteckning*, Stockholm 1951, s. 66.
- 50 Pehr Kalm till Carl von Linné, 13/1 1744 (BoS I:8, s. 4).
- 51 Pehr Kalm till Carl von Linné, 11/7 1758 (BoS I:8, s. 115–116).
- 52 Pehr Osbeck till Abraham Bäck, 15/6 1761, MS I60:5:60, Hagströmerbiblioteket, Karolinska institutet.
- 53 Pehr Osbeck till Carl Peter Thunberg, 15/1 1785 (se även 19/10 1787), G 300t, UUB.
- 54 Pehr Löfling till E. G. Lidbeck, 8/6 1752, citerat i Rydén 1965, s. 123.
- 55 Pehr Löfling till Pehr Bierchén, 4/5 1753, citerat i Rydén 1965, s. 140. I ett tidigare brev till Linné hade Löfling för sin del bett denne att »lägga et godt ord til för mig» hos Kalm i syfte att få del av de amerikanska växter som Kalm samlat. (Pehr Löfling till Carl von Linné, 20/7 1751 [Löfling 1758, s. 8].)
- 56 Pehr Kalm till Carl von Linné, 24/3 1748 (BoS I:8, s. 23); Kalm befann sig då i London. Jfr Kalms brev till Bäck den 28/8 1751, alltså efter hemkomsten, då han i princip ställer ultimatum till Bäck att denne endast kommer att få växter av honom om han ordnar någon form av penningstöd åt Kalms assistent Jungström. (Pehr Kalm till Abraham Bäck, 28/8 1751, MS 27:I08, Hagströmerbiblioteket, Karolinska institutet.)